

Pavo Barišić, *Ante Starčević. Ideali slobode i prava* (Zagreb: Školska knjiga, 2022.), 311 pp.

Nakon što je 1996. objavio monografiju *Filozofija prava Ante Starčevića*,¹ istraživač hrvatske filozofske baštine Pavo Barišić nastavio se baviti proučavanjem Starčevićeva života i opusa. Potvrdu tome pružaju brojni članci, od kojih izdvajam tek one koji su objavljeni u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*: »Filozofija slobode A. Starčevića« (1997), »Tko je autor *Političkih iskrica* – Ivan Mažuranić ili ...?« (2015), »Odnos Ivana Mažuranića i Ante Starčevića – od poredbe osoba do filozofije prava« (2017), »Istina i raskrivljanje opsjena u *Selskom proroku*: Rousseauov utjecaj na Antu Starčevića« (2018) i »*Alma mater* Strossmayera, Kvaternika i Starčevića. Hrvatski studenti filozofije i teologije na Kraljevskom sveučilištu u Pešti« (2020). Ustrajnost i zaokupljenost Starčevićevom mišlju nedvojbeno potvrđuje i monografija *Ante Starčević. Ideali slobode i prava*, koju je Barišić objavio tijekom listopada 2022. godine. Ovaj prikaz posvetit ću sadržaju i obilježjima upravo te monografije.

Kao što doznajemo iz Barišićeve »Bilješke o tekstovima«, u monografiji su pojedini dijelovi izdanja objavljeni prvi put, dok su pojedini »prethodno objavljeni«, s tim da su, izvještava Barišić, »prerađeni« ili pak »skraćeni ili dopunjeni za potrebe ovoga izdanja [monografije]« (p. 302). Nakon neposredna uvida u sadržaj monografije proizlazi da je tih objavljenih, ali prerađenih, skraćenih ili dopunjenih tekstova, sveukupno osam, koje je Barišić o Starčeviću objelodanio između 1997. i 2022. godine. Iz vizualne perspektive monografija je doista imponantna, posebice zato što je opremljena brojnim fotografijama u boji, od kojih se neke po prvi put objavljuju u tiskanom obliku.

Monografiju *Ante Starčević. Ideali slobode i prava* Barišić je objavio povodom Starčevićeve 125. godišnjice smrti i 200. godišnjice rođenja (Ante Starčević, 1823 – 1896). Barišić je u njoj, kako stoji u »Predgovoru«, želio »ocrtati životni put i razgranatu stvaralačku djelatnost Ante Starčevića«, ali i »potaknuti na razmišljanja i otvoriti rasprave o idealima vladavine puka, slobode i pravedna ustroja društva« (p. 9). Da bi ostvario tu namjeru, sadržaj monografije podijelio je u osam nosivih poglavlja, nakon kojih slijede »Zaglavak«, »Bibliografija«, »Bilješka o tekstovima«, »Kazalo imena« i »Bilješka o autoru«.

Poglavlje »Ideal vladavine naroda«, dakle prvo poglavlje monografije, posvećeno je Starčevićевой neumornoj borbi za obranu hrvatskih narodnih

¹ Pavo Barišić, *Filozofija prava Ante Starčevića* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1996).

i državnih prava, zbog čega je Starčević i razumijevan kao *Otac hrvatske domovine*. To poglavlje temelji se na pomno odabranim segmentima iz Starčevićeva života koji jasno pokazuju isprepletenost njegovih triju najvažnijih djelatnosti: političke, filozofske i književne. Za oblikovanje njegovih političkih nazora ključnima su se pokazala politička previranja na europskom tlu, koja su se zbivala tijekom polovice 19. stoljeća i koja su se nepovoljno odrazila na hrvatski narod i na hrvatsku teritorijalnu cjelovitost.

Prema Barišićevim spoznajama, ti politički nazori upotpunjeni su trima ključnim idejama Starčevićeve filozofije politike: naslijeđem aristotelovske praktične filozofije (jedinstvo etike i politike), određenjem države (normativno ili metafizički) i modernim razumijevanjem države (demokratski ustrojena na ideji ljudskih prava i slobode). Od tih ideja najistaknutija je ona koja se tiče slobode. Starčević je, naime, slobodu razumijevao na republikanski način, što znači da je zagovarao onakvo ustrojstvo političke zajednice koje će počivati na ustavu i zakonu. Osim toga, Barišić napominje da se u Starčevićevu opusu ne može govoriti samo o političkoj slobodi, nego i o filozofiji slobode, i to kao o »najširoj metafizičkoj kategoriji slobode kao stožerne odrednice čovjekova opstanka u svijetu« (p. 54). Na kraju poglavlja Barišić je zaključio da Starčevićeva teorija prava ima elemente izvornosti i da njegova djela o pravnim temama nedvojbeno zaslužuju da »ugledaju svjetlo dana u cjelovitom kritičkom izdanju« (p. 69).

Drugo poglavlje Barišić je naslovio »Alma mater Pestiensis«. U njemu se usredotočio na Starčevićovo školovanje i na ulogu Bogoslovnoga fakulteta Kraljevskog ugarskog sveučilišta u Pešti, koje je uvelike oblikovalo Starčevićovo političko usmjerenje. Konkretno, učvrstilo mu je republikanska uvjerenja na kojima je temeljio svoju filozofiju prava i države. Inače, Starčević nije bio jedini Hrvat iz tog razdoblja koji je studirao na tom sveučilištu. Peštanski alumnniji bili su i, primjerice, Josip Juraj Strossmayer, kao i Eugen Kvaternik. Knjiga donosi tablicu s popisom 44 studenata Kraljevskog sveučilišta u Pešti iz hrvatskih biskupija u razdoblju od 1824. do 1848. godine. Oni su, tvrdi Barišić, tijekom studiranja upijali »idejne klice koje su se razgranale u političkom životu Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća« (p. 108) i bili zaslužni za »polaganje političkih temelja na kojima se nakon toga mogla podizati veličanstvena zgrada hrvatske državne samostalnosti u 20. stoljeću« (p. 109).

U trećem poglavlju, dakle u onom koje je naslovio »Pisac *Političkih iskrica*«, Barišić je Starčevića odredio kao najizglednijeg autora spisa *Političke iskrice*, »niza od 24 aforizma« i jednog od »najsajajnijih bisera filozofijsko-pravne i političke tematike napisanih u 19. stoljeću na hrvatskom jeziku« (p. 111). Autorstvo tog spisa dotad je redovito pripisivano Starčevićevu suvremeniku

Ivanu Mažuraniću.² Barišić je najprije iznio argumente koji su potvrđivali ili osporavali bilo Mažuranićevo bilo Starčevićevo autorstvo tog spisa, nakon čega je njegov sadržaj usporedio s Mažuranićevim i Starčevićevim naucima. Pritom se usmjerio na njihova promišljanja o svrsi prava i države, zatim o pravnoj državi, potom o ustavnoj vladavini, a onda i o ljudskim pravima te demokraciji, što mu je omogućilo donošenje sljedećega zaključka: »stil, jezik, forma, sadržaj, nazori i poruke« *Političkih iskrica* »znatno više govore u prilog autorstvu Ante Starčevića« (p. 147). Članovi akademske zajednice, posebice povjesničari hrvatske književnosti, taj Barišićev zaključak dosad još uvijek nisu prihvatili jednodušno. O tome svjedoči podatak da je 2019. godine, dakle četiri godine nakon Barišićeva određivanja autora *Političkih iskrica*, u ediciji *Stoljeća hrvatske književnosti* spis *Političke iskrice* naveden kao jedan od onih koje je napisao Ivan Mažuranić.³

Budući da su Ivan Mažuranić i Ante Starčević uvelike obilježili hrvatsku političku scenu 19. stoljeća i da su im životni te profesionalni putovi bili isprepleteni, Barišić je u četvrtom poglavlju svoje monografije odlučio analizirati njihov odnos. To poglavlje naslovio je »Ban Mažuranić i stekliš Starčević«. Pritom je zaključio da su Mažuranić i Starčević bili slični u sljedećem: imali su filozofsku naobrazbu, pravnička znanja i iskustva; javnu i političku djelatnost počeli su kao oporba aktualnoj (despotskoj) vladavini; zagovarali su demokraciju, naprednjaštvo i liberalizam; obilježavala ih je »srodnost u dijanoetičkim i etičkim krepostima« (p. 164). Međutim, upozorio je i na međusobne razlike: Mažuranić je bio pragmatičan, dok je Starčević bio stekliš (beskompromisan i nepopustljiv, zbog čega i nije mario za namjesništvo u službama); Mažuranić je bio politički realist, dok je Starčević bio politički idealist, a u pojedinim slučajevima čak i utopist. Unatoč tim razlikama, Mažuranić i Starčević imali su, tvrdi Barišić, veći broj zajedničkih nego razlikovnih obilježja. Dakle, za razliku od dotadašnjih tumačenja koja su najčešće upućivala na sukobe i/ili razlike između Starčevića i Mažuranića, Barišić je njihov odnos prikazao u znatno pomirljivijem tonu.

Naslov petoga poglavlja »Romantik ili realist« vrlo jasno predočava Barišićev cilj u tom poglavlju: odrediti Starčevića kao predstavnika jednoga ili

² Vidi, primjerice, u: Dalibor Čepulo, »Ivan Mažuranić (1814. – 1890.)«, u: Andrea Feldman, Vladimir Stipetić i Franjo Zenko (ur.), *Liberalna misao u Hrvatskoj. Prilozi povijesti liberalizma od kraja 18. do sredine 20. stoljeća* (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2000), pp. 49–68, na p. 57, bilješka 19: »Te notice [*Političke iskrice*] je Mažuranić objavljivao u *Slavenskom jugu* od 10. prosinca 1848. do 20. siječnja 1849.«

³ Ivan Mažuranić, »Političke iskrice«, u: Božidar Petrač (priredio), *Ivan Mažuranić. Izabrana djela*, *Stoljeća hrvatske književnosti* (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), pp. 283–287.

drugoga književnog stila. Da bi to učinio, Barišić je najprije iznio pregled dotadašnjih istraživanja o Starčevićevoj književnosti, a u kojima je prednjačio povjesničar hrvatske književnosti, prevodilac i književnik Slavko Ježić. Njegova su istraživanja Starčevića najčešće oslikavala kao romantičnoga idealista, ali ponekad i kao romantičnoga realista. Uz Ježićeve, Barišić se oslonio i na prosudbe koje je iznio Zlatko Posavac, istraživač hrvatske filozofske, posebice estetičke baštine. Prema Barišićevu mišljenju, Posavac je bio u pravu kada je konstatirao da se u Starčeviću opusu prožimaju tradicija i modernitet, i to zato što je u Starčevića »doista riječ o otvaranju obzora književnoga moderniteta na drevnim zasadama i osloncima na snagu narodnoga stvaralaštva« (p. 206). Nakon proučavanja Starčevićevih djela, Barišić je zaključio da u njima »ipak pretežu elementi romantizma nad realizmom« i da je Starčević u svojim književnim djelima »zagledan u velike ideje prava i pravednosti, istine i dobrote« (p. 207), što znači da je u njima redovito prisutna i filozofska sastavnica.

Šesto poglavlje Barišić je naslovio »Istina i opsjene«. Ono se također odnosi na Starčeviću književnu djelatnost, ali je uvelike protkano i filozofskom problematikom, posebice onom koja pripada filozofiji politike i etici. U tom poglavlju Barišić se usmjerio na Starčeviću nadahnutost naukom francuskoga prosvjetiteljskog filozofa Jean-Jacquesa Rousseaua. Pritom je usporedio njihova dva istoimena djela: Rousseauovu operu *Le Devin du Village* praizvedenu 1752. godine i Starčevićev satirični pučki igrokaz *Selski prorok* napisan 1852. Od Barišića doznajemo da ta dva djela imaju brojna zajednička obilježja. Ovom prilikom izdvajam tek sljedeća: veličanje prirode i naravnoga čudoređa; kritički odnos prema stvarnosti; pozivanje na vlast i opću volju naroda. Prema Barišićevim spoznajama, ključan motiv koji je Starčević preuzeo od Rousseaua odnosi se na »otklanjanje koprene mraka i razotkrivanje opsjena čarobnjaka i varalica« (p. 247). Obojica filozofa time su ukazali na važnost rasvjetljavanja istine, kao i na nužnost gajenja vrline istinoljubivosti.

U sedmom poglavlju naslovljenom »Sloboda i republika« Barišić je ponudio sintezu Starčevićeve filozofije politike. Konkretno, usredotočio se na Starčevićeva promišljanja o političkim svjetonazorima, društvenim uređenjima, oblicima vlasti, zakonu, suverenitetu, revoluciji i slobodi. Starčević je, konstatira Barišić, nedvojbeno bio liberal jer je zagovarao političku i osobnu slobodu te promovirao ljudska prava. Taj liberalizam Barišić je obrazložio Starčevićevim zalaganjem za jednakost sviju pred zakonom i stavom da se podrijetlo suvereniteta nalazi u narodu. S tim dvjema zamislima povezano je Starčevićovo liberalno i republikansko razumijevanje države. Inače, Starčević je bio pobornik ideja Francuske revolucije i demokratskoga uređenja, pri čemu je zagovarao pravo narodnosti, a kritizirao apsolutističku i despotsku vladavinu. Zbog takvih

stavova smatran je zastupnikom i braniteljem prava puka te pučkim tribunom. Na kraju poglavlja »Sloboda i republika« Barišić nije propustio povezati Starčevićovu filozofiju politike s filozofijom prava, a onda i s promišljanjima Georga Wilhelma Friedricha Hegela, čiji je nauk analizirao još u, primjerice, doktorskom radu *Welt und Ethos. Hegels Stellung zum Untergang des Abendlandes (Svijet i etos. Hegelov stav prema propasti Zapada)* obranjenom 1989. godine na Doktorskom studiju filozofije, germanistike i prava na Sveučilištu u Augsburgu. Naime, zaključio je da se Starčević »u izgradnji vlastite filozofije prava nadovezuje na europsku tradiciju naravnoga odnosno prirodnoga prava«, pa dodao da je Starčevićovo polazište »posve blisko Hegelovim stajalištima o sustavu prava kao carstvu ozbiljene slobode« (p. 260).

Osmo, ujedno i završno poglavlje monografije Barišić je naslovio »Ljevica ili desnica«. U njemu se usredotočio na prijepor koji se tiče položaja pravaške i Starčevićeve misli u političkom spektru. Osim toga, razmotrio je utemeljenost određivanja politike državne samostalnosti i slobode puka kao desničarske i natražnjačke, dakle razmotrio je vrijednosti za koje se zalagao Starčević. Pritom je poručio da je nužno sagledati političke okolnosti koje su prevladavale u to vrijeme, a u kojem je Starčević, naglašava Barišić, nedvojbeno pripadao lijevim krugovima. Potvrdu tome, nastavlja Barišić, pružaju Starčevićeve liberalne i demokratske ideje. Inače, ti Barišićevi stavovi slični su onima koje je o toj problematici izložio povjesničar Ivo Goldstein. On je, naime, 27. travnja 2018. godine objavio članak u kojem je opovrgnuo mišljenje o bliskosti Starčevićeve, znači pravaške ideologije s ustaškom, a onda i o određivanju Starčevića kao desničara. Takva mišljenja posljedica su, napominje Goldstein, djelovanja Josipa Franka, Starčevićeva nasljednika na čelu Hrvatske stranke prava. Osim toga, Goldstein je brojne Starčevićeve ideje razumijevao kao one koje su u to vrijeme »bile revolucionarne«, nakon čega je priopćio da Starčević »ni u svoje vrijeme, a ni danas, nije bio niti može biti desničar.«⁴ Iz perspektive današnjih političkih opredjeljenja, Starčevića bismo, zaključuje Goldstein, mogli sagledavati kao »naprednjaka (progresista) ili liberala.«⁵ No, Barišić je smatrao da Starčevićev opus ipak dokazuje nadilaženje podjela na ljevicu ili desnicu. Štoviše, Starčevićeve poruke opisao je kao univerzalne te kao putokaz koji bi trebale slijediti »lijeva i desna strana političkoga spektra« (p. 286).

⁴ Ivo Goldstein, »Kako su desni ekstremisti izmislili vezu između Ante Starčevića i Ante Pavelića«, *Globus: nacionalni tjednik* [27] (Zagreb, 2018), br. 1429 (27. travnja 2018), pp. 34–35, na pp. 34b i 35b.

⁵ Goldstein, »Kako su desni ekstremisti izmislili vezu između Ante Starčevića i Ante Pavelića«, p. 35b.

Anti Starčeviću danas nedvojbeno pripada izuzetno važno mjesto u sklopu hrvatske filozofske baštine. Zasluge za to u najvećoj mjeri pripadaju upravo Pavi Barišiću, koji se filozofskim aspektima Starčevićeve misli neumorno bavi već duže od trideset godina. Naime, prvi članak koji je u cijelosti posvetio Starčevićevim filozofskim promišljanjima Barišić je objavio još 1992. godine u časopisu *Filozofska istraživanja* pod naslovom »Filozofija države Ante Starčevića«.⁶ Od tada je o obilježjima Starčevićeve filozofske misli objavio petnaestak znanstvenih članaka napisanih na hrvatskom, njemačkom i engleskom jeziku, kao i dvije znanstvene monografije, a priredio je i Starčevićeve saborske govore (1995)⁷ te uredio knjigu koja sadrži izabrane Starčevićeve političke spise (1999).⁸

Monografija *Ante Starčević. Ideali slobode i prava* iz 2022. godine nedvojbeno je kruna Barišićeva istraživanja Starčevićeva opusa. Njezin sadržaj čine najreprezentativniji dosad objavljeni Barišićevi članci o tom hrvatskom filozofu, političaru i književniku. Barišić je u njoj objedinio i Starčevićovu filozofsku misao, posebice onu koja pripada području etike, filozofije prava i filozofije politike. Dakle, objedinio je onu Starčevićovu filozofsku misao koja se očituje u području praktične filozofije.

Naposljetku, u dijelu monografije naslovljenom »Bibliografija« Barišić je dokazao izuzetnu upućenost u dosad objavljenu literaturu o Starčeviću. Osim toga, u monografiji je uputio na kontekste koji se tiču spominjanja brojnih osoba i događaja, čime je pridonio bibliografskoj i historiografskoj perspektivi proučavanja Starčevićeva opusa. Stoga zaključujem da su istraživanja Pave Barišića o Anti Starčeviću, a time i monografija *Ante Starčević. Ideali slobode i prava*, nezaobilazne adrese svih sadašnjih i budućih starčevićologa.

Hrvoje Potlimbrzović

⁶ Pavo Barišić, »Filozofija države Ante Starčevića«, *Filozofska istraživanja* 12/2 (Zagreb, 1992), pp. 367–382.

⁷ Ante Starčević, *Govori*. Priredio Pavo Barišić. Predgovor Franjo Tuđman (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1995).

⁸ Ante Starčević, *Izabrani politički spisi*. Izbor i uvodna studija Pavo Barišić (Zagreb: Golden marketing / Narodne novine, 1999).